

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо визнання періоду перебування у складі СРСР періодом окупації*

***Анотація.** В аналітичній записці надано результати аналізу законодавства Латвії, Литви, Естонії з питань визнання періоду перебування у складі СРСР періодом окупації.*

Акцентовано на особливостях законодавчого регулювання статусу учасників опору окупаційному режиму, реабілітації жертв політичних репресій періоду окупації СРСР.

***Ключові слова:** окупація, жертва політичних репресій, окупація СРСР, учасник опору окупаційному режиму, відновлення історичної справедливості, національна ідентичність, тоталітарний режим, демократичні інституції.*

Вступ

У міжнародно-правовому та історичному контексті окупація однією державою (окупантом) іншої суверенної держави означає: встановлення контролю над територією; обмеження або ліквідацію її суверенітету; запровадження власних політичних, правових та економічних інститутів.

Визнання державою періодом окупації частину власного історичного досвіду має як політико-правове, так й інституційне значення для державного суверенітету (Рис. 1).

Рис. 1.

Окупація суверенних держав Союзом Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) проявлялася: введенням військ і встановленням

контрольованих урядів; ліквідацією незалежних державних інституцій; низкою репресій проти політичної, культурної та інтелектуальної еліти; примусовою інтеграцією в радянську політичну систему.

Визнання періоду перебування у складі СРСР періодом окупації – це політико-правова та історична оцінка, відповідно до якої включення певних держав до складу СРСР розглядається не як добровільний процес, а як результат військової агресії, примусу та втрати суверенітету.

Окупація частини території незалежної України, анексія Криму в 2014 році, а згодом повномасштабне вторгнення Російської Федерації актуалізує питання визнання перебування Української Радянської Соціалістичної Республіки у складі СРСР періодом окупації. У цьому контексті досвід законодавчого регулювання держав, які певний період перебували під окупацією СРСР, становить значний інтерес для України. На нашу думку, релевантним є досвід Литви, Латвії, Естонії як держав-членів Європейського Союзу.

Основна частина

У *Латвії* період окупації СРСР визначено у преамбулі Конституції Латвійської Республіки¹, яка є відновленою версією Конституції 1922 року в частині, що не суперечить незалежності, і встановлено перехідний період до повного відновлення суверенітету.

У новій редакції Конституції 1990 року закріплено принцип спадкоємності держави (з моменту встановлення незалежності у 1990 році) і правонаступництва незалежної Латвійської Республіки 1918–1940 років. Констатовано, що окупація Латвії у 1940 році відбулася шляхом військової агресії СРСР.

Основою для прийняття парламентом Конституції 1990 року стало ухвалення в той час ще Верховною Радою Латвійської Радянської Соціалістичної Республіки Декларації про відновлення незалежності Республіки Латвія від 4 травня 1990 року². Цим актом парламент визнав незаконною Угоду від 23 серпня 1939 року між СРСР і Німеччиною та ліквідацію з 17 червня 1940 року суверенної державної влади Латвійської Республіки, яка була міжнародно визнана у 1920 році та стала рівноправним членом Ліги Націй у 1921 році. Окрім того, політичний терор сталінського СРСР і подальша військова агресія, що призвели до окупації держави у 1940 році, кваліфіковано як міжнародний злочин, оскільки це призвело до окупації Латвії та ліквідації суверенної державної влади Латвійської Республіки. Уряд Латвії було створено за вказівкою представників уряду СРСР, тому з погляду міжнародного права такий уряд не був виконавчим органом суверенної держави Латвійської Республіки, оскільки він представляв інтереси СРСР, а не Латвійської Республіки.

У 1996 році Сеймом було ухвалено Декларацію про окупацію Латвії³ (далі – Декларація 1996 року), якою парламент від імені народу звернувся до держав світу та міжнародних організацій із закликом щодо (*Рис. 2*):

¹ Latvijas Republikas Satversme. URL: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>

² likums Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/75539-on-the-restoration-of-independence-of-the-republic-of-latvia>

³ Deklarācija par Latvijas okupāciju. URL: <https://likumi.lv/ta/id/63838-deklaracija-par-latvijas-okupaciju>

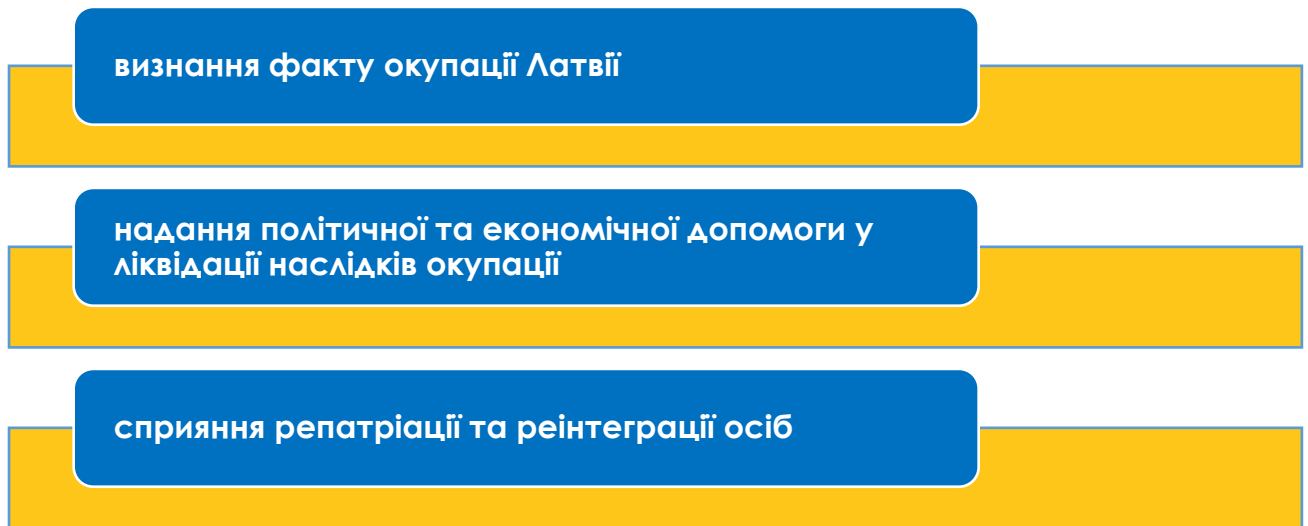

Рис. 2.

У Декларації 1996 року зазначено про порушення СРСР основних принципів міжнародного права, а також мирного договору, укладеного між Латвією та СРСР у 1920 році. Констатовано про застосування СРСР військової сили для окупації Латвії та незаконне включення (анексію) її до складу СРСР.

Декларацією 1996 року стверджено про здійснення СРСР цілеспрямованого геноциду проти латвійського народу протягом всього періоду окупації, чим порушено Конвенцію про неприпустимість і покарання геноциду від 9 грудня 1948 року. Зазначається, що окупаційний режим знищував невинних людей, неодноразово здійснював масові депортації населення та інші репресії, жорстоко карав тих, хто виступав за відновлення незалежності Латвії. У згаданий період відбувалися численні порушення майнових прав громадян – незаконна експропріація майна населення (примусове відчуження (вилучення) майна, земельних ділянок або прав власності у приватних осіб на користь держави) та порушення права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Окрім того, керівництво СРСР цілеспрямовано проводило політику русифікації, сприяло ввезенню до Латвії сотень тисяч мігрантів і з їхньою допомогою намагалося знищити ідентичність латвійського народу. В результаті цієї політики частка латишів як основної нації зменшилася з 77 % до 52 %.

Навіть після закінчення Другої світової війни в Латвії продовжувався збройний опір радянській окупації. У русі опору брали участь понад 30 000 національних партизанів та їхніх прихильників. Після його придушення, попри репресії радянського режиму, опір продовжився в інших формах.

Правові наслідки визнання періоду радянської окупації в Латвії ґрунтуються на принципі юридичної безперервності держави та застосовуються незалежно від етнічного походження особи. Так, відповідно до статті 2 Закону про громадянство⁴ громадянство Латвійської Республіки було автоматично відновлено для тих осіб, які мали громадянство Латвії станом на 17 червня 1940 року, а також для їхніх нащадків. Особи, які переїхали до Латвії під час

⁴ Pilsonības likums. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/57512-citizenship-law>

радянської окупації та не були громадянами довоєнної Латвії або їх нащадками, відповідно до Закону про статус колишніх громадян СРСР, які не мають громадянства Латвії або іншої держави⁵, отримали статус негромадян.

Варто зазначити, що у звіті Омбудсмена Латвії щодо дотримання прав осіб, які не є громадянами Латвії⁶, вказується на необхідність позначення статусу громадян колишнього СРСР уточненим терміном «колишні громадяни СРСР без громадянства Латвійської Республіки або будь-якої іншої держави», замість широко вживаного терміна «негромадяни». Це пов'язано з тим, що використання терміна «негромадяни» спричинило низку непорозумінь серед міжнародних інституцій щодо статусу та обсягу прав такої групи осіб.

Колишні громадяни СРСР без громадянства Латвійської Республіки або будь-якої іншої держави мають широкі права, дотримання яких гарантується Конституцією Латвійської Республіки (розділ 8) та міжнародними актами з прав людини. У цьому контексті варто акцентувати на запроваджених обмеженнях щодо: права вільно обирати професію, пов'язану з виконанням державної та судової влади (застосовується вимога громадянства Латвійської Республіки); права обирати та бути обраним до муніципалітетів і парламенту (ці права мають виключно громадяни Латвійської Республіки). Водночас державою пропонуються заходи щодо інтеграції згаданої групи осіб, зокрема за умови складання іспитів на знання латвійської мови, історії Латвії, Конституції Латвійської Республіки та прийняття присяги на вірність державі.

Відповідно до рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі *Savickis and Others v. Latvia* від 9 червня 2022 року⁷ громадяни Латвії могли мати зараховані періоди трудової діяльності поза межами Латвії в період радянської окупації, тоді як для колишніх громадян СРСР без громадянства Латвійської Республіки або будь-якої іншої держави такі періоди не враховувалися, якщо вони не були пов'язані з територією Латвії. ЄСПЛ визнав, що така різниця у правовому регулюванні ґрунтується на принципі безперервності держави та історичних обставинах окупації і має легітимну мету, не порушуючи Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод.

Законодавство Латвії передбачає механізми державної підтримки осіб, які постраждали від окупаційних режимів. Зокрема, відповідно до Закону про визначення статусу політично репресованої особи для жертв комуністичного та нацистського режиму⁸ держава надає особі статус політично репресованої особи жертвам комуністичного та нацистського режимів і забезпечує відновлення її цивільних, економічних і соціальних прав. Політично репресованим особам гарантуються пільги щодо сплати податків і зборів. Оплата медичної допомоги, соціальної реабілітації та пільги на користування громадським транспортом фінансуються з державного бюджету.

⁵ Law of 1995 on the Status of those Former U.S.S.R. Citizens who do not have the Citizenship of Latvia or that of any Other State. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1995/en/99591>

⁶ Ombudsman of the Republic of Latvia. Letter to the OSCE on respect for the rights of non-citizens in Latvia. 05.12.2013, № 1-5/318. URL: https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2022/07/EDSO_TS_vestule_2013_dec_LV.pdf

⁷ Case of *Savickis and Others v. Latvia*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-217963%22%5D%7D>

⁸ Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/34832-on-the-determination-of-the-status-of-a-politically-repressed-person-for-victims-of-the-communist-and-nazi-regime>

Відповідно до статті 1 Закону про денационалізацію житлового майна в Республіці Латвія⁹ держава забезпечує відновлення права власності колишнім власникам або їхнім спадкоємцям, чиє майно було незаконно націоналізовано. Окрім того, відповідно до Закону щодо земельної реформи у сільській місцевості Республіки Латвія¹⁰ держава забезпечує відновлення права власності на землю або передачу права власності на землю безоплатно або шляхом виплати компенсації громадянам Латвії (стаття 4). Відповідно до статей 7, 12 цього Закону особи, які були землевласниками станом на 21 липня 1940 року і землі яких незаконно вилучалися, та їхні спадкоємці мають пріоритетне право на відновлення права власності або отримання відповідної компенсації.

У *Литві* період окупації СРСР (1940–1990 роки) визначається Законом про відшкодування збитків, завданих внаслідок окупації СРСР¹¹. Цей підхід базується на принципі «державної безперервності», згідно з яким Литовська Республіка продовжувала існувати як суб'єкт міжнародного права навіть під час перебування у складі СРСР.

Актом про відновлення незалежної держави Литва¹², проголошеним від імені народу Верховною Радою Литовської Республіки 11 березня 1990 року, констатовано про відновлення незалежності держави Литва та суверенних повноважень, які були скасовані іноземною державою у 1940 році. Також зазначено, що Акт про незалежність Литовської ради від 16 лютого 1918 року та Резолюція Установчого сейму від 15 травня 1920 року про відновлену демократичну державу Литва ніколи не втрачали юридичної сили та є конституційною основою держави Литва. Територія держави Литва є цілісною та неподільною і на неї не поширюється конституція жодної іншої держави. Держава Литва підкреслює свою вірність загально визнаним принципам міжнародного права, визнає непорушність кордонів, сформульовану в Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 рік)¹³, та гарантує права окремої особи, громадянина та національних меншин.

Закон про правовий статус осіб, які стали жертвами окупації з 1939 по 1990 роки¹⁴ визначає категорії та правовий статус осіб, які стали жертвами окупації, і надає їм право на соціальне забезпечення та державну підтримку.

Слід зазначити, що згаданим Законом також визначені категорії осіб, які не мають право на визнання їх учасниками опору чи потерпілими і, як наслідок, не мають права на будь-які державні пільги (*Рис. 3*):

⁹ Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā. URL: <https://likumi.lv/ta/id/70829-par-namipasumu-denacionalizaciju-latvijas-republika>

¹⁰ Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos. URL: <https://likumi.lv/ta/id/72849-par-zemes-reformu-latvijas-republikas-lauku-apvidos>

¹¹ LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS DĖL SSRS OKUPACIJOS ŽALOS ATLYGINIMO 2000 m. birželio 13 d. Nr. VIII-1727 Vilnius. URL: <https://e-tar.lt/acc/legalAct.html?documentId=TAR.03410B6A865C&lang=lt>

¹² LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS AKTAS DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.12C754906DE4>

¹³ Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінський заклучний акт). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text

¹⁴ LIETUVOS RESPUBLIKOS ASMENŲ, NUKENTĖJUSIŲ NUO 1939–1990 METŲ OKUPACIJŲ, TEISINIO STATUSO ĮSTATYMAS 1997 m. birželio 30 d. Nr. VIII-342. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FA7CC8021E9D>

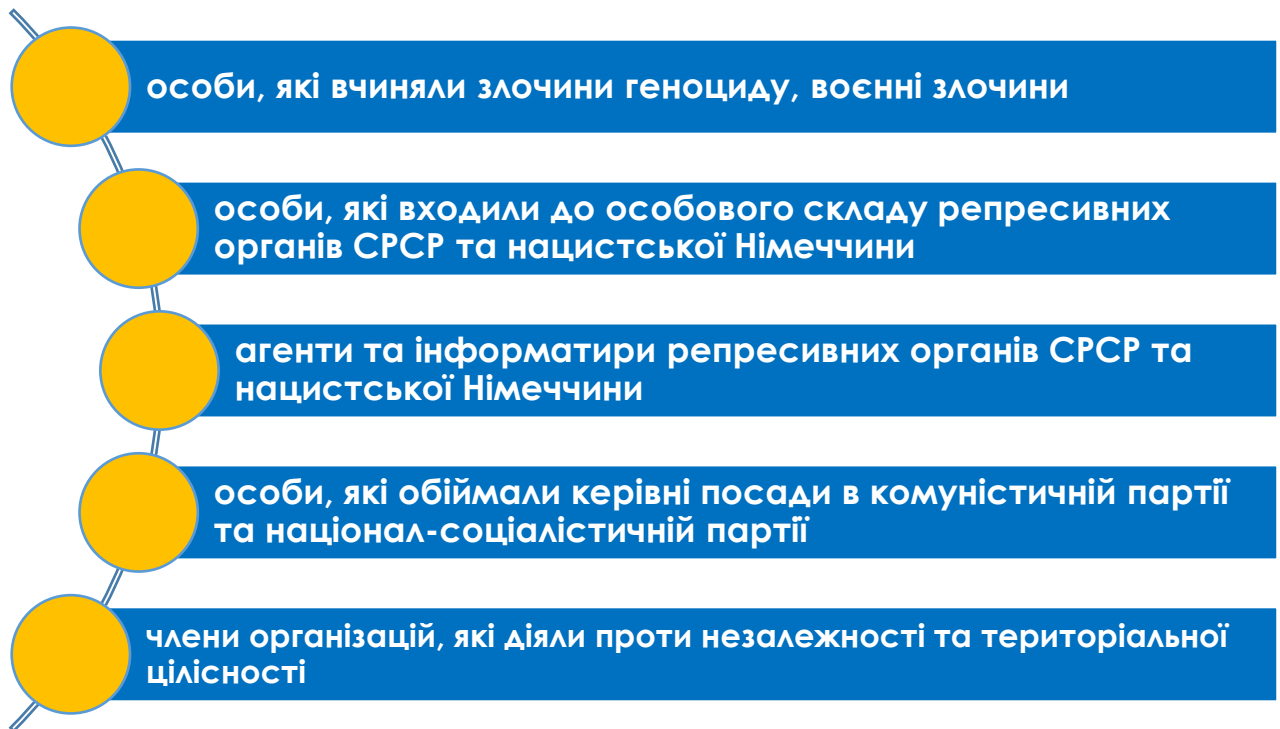

Рис. 3.

Відповідно до згаданого Закону до керівних посад комуністичної партії віднесено посади: секретарів Центрального Комітету Комуністичної партії Литви (далі – ЦК компартії); керівників відділів ЦК компартії; працівників відділів ЦК компартії; секретарів райкомів; керівників відділів та інструкторів райкомів; штатних партійних секретарів підприємств та організацій.

На міжнародному рівні визнання періоду перебування у складі СРСР окупацією для Литви закріпило статус відновленої держави, що була жертвою іноземної агресії, та надало законні підстави висунути Російській Федерації як правонаступниці СРСР вимоги щодо повного відшкодування збитків, завданих окупацією.

Законом про відшкодування збитків, завданих внаслідок окупації СРСР, встановлено періоди, у які окупаційною владою та її армією завдані збитки (*Рис. 4*):

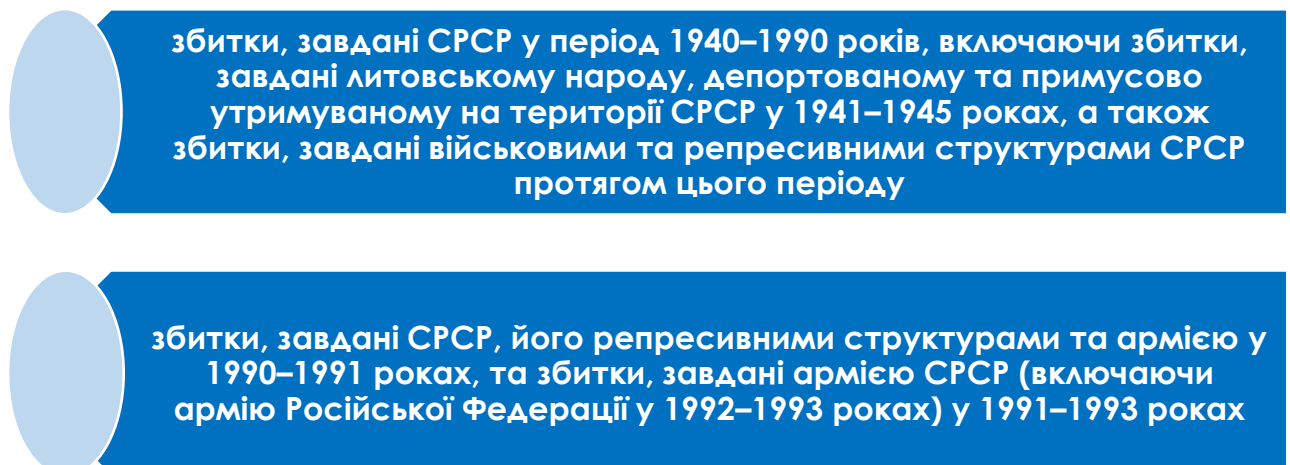

Рис. 4.

На виконання згаданого Закону Уряду було доручено:

– до 1 вересня 2000 року сформувати делегацію Литовської Республіки для переговорів з Російською Федерацією щодо компенсації збитків, завданих окупацією СРСР;

– до 1 жовтня 2000 року відповідно до постанови Уряду від 13 лютого 1996 року «Про програму робіт з визначення шкоди, завданої Литовській Республіці Збройними силами колишнього СРСР у 1940–1991 роках та Збройними силами Російської Федерації у 1991–1993 роках» № 242 уточнити та завершити розрахунки шкоди, завданої окупацією СРСР, включаючи виплати громадянам Литви за шкоду, завдану під час окупації СРСР, та її наслідки, а також витрати на повернення депортованих осіб та їхніх нащадків на Батьківщину;

– до 1 листопада 2000 року звернутися до Російської Федерації з проханням про відшкодування шкоди, завданої під час окупації СРСР, надавши відповідні розрахунки, а також повідомити про це Організацію Об'єднаних Націй, Раду Європи та Європейський Союз і постійно звертатися за підтримкою до цих міжнародних організацій та їх держав-членів у розв'язанні питань відшкодування шкоди;

– розпочати переговорний процес із Російською Федерацією щодо компенсації за шкоду, завдану литовському народу та державі Литва окупацією СРСР.

Також визначено, що кошти, отримані від Російської Федерації, акумулюються на окремому рахунку Державного казначейства та спрямовуються переважно на компенсацію населенню Литви за шкоду, завдану внаслідок депортацій, примусової праці, репресій окупаційного режиму та втраченого майна.

Збитки, завдані під час радянської окупації 1940–1990 років, оцінювали приблизно у 23 млрд євро¹⁵.

В *Естонії* період окупації держави визначено Законом про осіб, репресованих окупаційними режимами¹⁶. У Законі прямо не зазначено, які саме держави здійснили окупацію, однак окупаційними державами для цілей Закону є держави, які окупували Естонську Республіку з 16 червня 1940 року по 20 серпня 1991 року (§ 3 Закону). Можна констатувати, що ці темпоральні межі збігаються з історичним періодом держави, яка у той період зазнала кількох окупацій – вторгнення військ СРСР та нацистської Німеччини¹⁷.

Згаданим Законом визначено категорію осіб, які були репресовані у період окупації (§ 2 Закону), а також тих, хто прирівнюється до репресованих осіб (§ 4 Закону).

На виконання вимог Закону уряду було доручено здійснити низку заходів (Рис. 5):

¹⁵ Russia has issued impressive bill to Lithuania for Soviet times. URL: <https://lithuaniatribune.com/russia-has-issued-impressive-bill-to-lithuania-for-soviet-times/>

¹⁶ Okupatsioonirežiimide poolt repressseeritud isiku seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106122012010>

¹⁷ Eesti inimkaotused kolme okupatsiooniga aastail 1940–1991. URL: https://kultuur.elu.ee/ke527_inimkaotused.htm

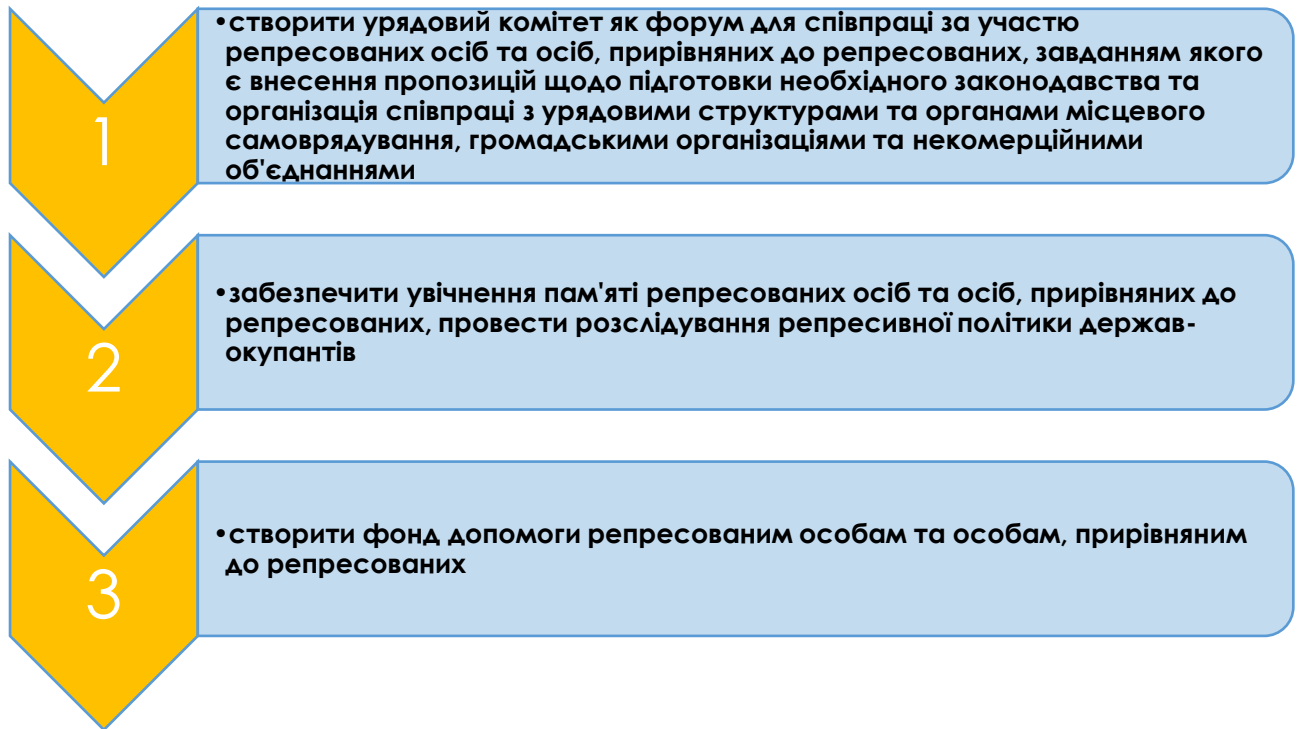

Рис. 5.

Для зазначеної категорії осіб законодавством встановлено низку субсидій та пільг, зокрема на: відновлення здоров'я (підтримка фінансується з коштів, виділених на це в державному бюджеті, через Міністерство соціальних справ); безоплатне відвідування національних пісенних і танцювальних фестивалів, державних музеїв.

Репресована особа та особа, яку вважають репресованою, має право на знижку до 50 % на проїзд у громадському транспорті у внутрішньому маршрутному сполученні.

Для згаданої категорії осіб визначена особлива процедура призначення пенсій та державних доплат до пенсій.

Слід зазначити, що окремим Законом про реабілітацію позасудово репресованих та несправедливо засуджених осіб¹⁸ поновлені права осіб, які були позасудово засуджені та репресовані на підставі рішень радянських репресивних органів. Згадані особи вважаються жертвами державного свавілля та мають усі права, передбачені для реабілітованих осіб (§ 1 Закону).

У 1992 році парламент створив Державну комісію з розслідування репресивної політики окупаційних режимів (ORURK) з метою підготовки та видання Білої книги про втрати естонського народу внаслідок окупацій у 1940–1991 роках. У документі представлені результати дослідження щодо населення, культурного життя, навколишнього середовища та економіки в цей період. У процесі дослідження використано архівні матеріали, що знаходяться в Естонії, доступ до яких став можливим лише в 1991 році, оскільки до цього часу доступ

¹⁸ Seadus kohtuväliselt represseritud ja alusetult süüdimõistetud isikute rehabiliteerimise kohta. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/22216>

був закритий за рішеннями окупаційних влад. У Білій книзі окреслені науково задокументовані втрати-збитки з відповідною їх оцінкою¹⁹.

На відміну від держав Балтії, *Польща* не входила до складу СРСР як союзна республіка, однак у період 1944–1989 років перебувала під політичним, військовим та ідеологічним впливом Радянського Союзу.

У преамбулі Конституції Республіки Польща²⁰ зазначено, що польський народ у 1989 році відновив можливість суверенного і демократичного визначення долі держави. Це положення визнає існування періоду несвободи, пов'язаного з функціонуванням тоталітарного комуністичного режиму.

Ключове значення для правового засудження комуністичного режиму має Закон про Інститут національної пам'яті – Комісію з розслідування злочинів проти польського народу²¹. Відповідно до статті 2 Закону злочинами комуністичного режиму визнаються дії посадових осіб комуністичної держави, вчинені у період з 8 листопада 1917 року до 31 липня 1990 року, які полягали у застосуванні репресій або інших форм порушення прав людини.

Важливим етапом державної політики стало прийняття Закону про визнання недійсними судових рішень, винесених щодо осіб, які зазнали репресій за діяльність на користь незалежності Польської держави²². Відповідно до загаданого Закону вирок та рішення органів комуністичної влади щодо осіб, які діяли на користь незалежності Польщі, є недійсними, а такі особи мають право на компенсацію матеріальної та моральної шкоди (статті 1, 8).

Парламент офіційно засудив радянську та нацистську агресії проти Польщі. Зокрема, у резолюції Сейму Республіки Польща від 23 вересня 2009 року²³ зазначено, що напад СРСР на Польщу 17 вересня 1939 року був актом агресії, що порушив міжнародне право й суверенітет Польської держави. Підставою для вторгнення Червоної армії став пакт Ріббентропа – Молотова, укладений 23 серпня 1939 року між СРСР і нацистською Німеччиною. Таким чином було здійснено четвертий поділ Польщі. Польща стала жертвою двох тоталітарних режимів: нацизму і комунізму. Вторгнення Червоної армії відкрило черговий трагічний розділ в історії Польщі та всієї Центрально-Східної Європи. Довгим є список злочинів, які тоді спіткали східні території Другої Республіки Польща та польських громадян, зокрема воєнні злочини – розстріл НКВС понад 20 тисяч беззахисних полонених, польських офіцерів, виселення сотень тисяч громадян Польщі, ув'язнення їх та утримання у нелюдських умовах у таборах і в'язницях та примушення до рабської праці. Ці радянські злочини започаткували низку актів насильства. Окрім того, у резолюції констатується одночасна втрата

¹⁹ VALGE RAAMAT EESTI RAHVA KAOTUSTEST OKUPATSIOONIDE LÄBI 1940 - 1991. URL: <https://www.nommeraadio.ee/meedia/pdf/RRS/VALGE%20RAAMAT%20-%20EESTI%20RAHVA%20KAOTUSTEST%20OKUPATSIOONIDES.pdf>

²⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/O/D19970483.pdf>

²¹ Ustawa o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. URL: <https://dziennikustaw.gov.pl/DU/rok/2023/pozycja/102>

²² Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910340149/O/D19910149.pdf>

²³ Uchwała sejmu rzeczypospolitej polskiej z dnia 23 września 2009 r. upamiętniająca agresję Związku Radzieckiego na Polskę 17 września 1939 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20090630831>

суверенітету Литви, Латвії та Естонії і загроза втрати територіальної цілісності та суверенітету Фінляндії та Румунії.

У *Румунії* важливим кроком на шляху подолання наслідків періоду радянського військового контролю 1944–1958 років і комуністичного режиму 1947–1989 років стало прийняття Закону про доступ до власного досьє та розкриття інформації про діяльність секретних служб як політичної поліції²⁴. Законом запроваджено процедуру доступу громадян до архівів колишніх органів державної безпеки та визнано діяльність секретних служб (*securităţii*) формою політичної поліції (стаття 1).

Для реалізації положень згаданого Закону було створено Національну раду з вивчення архівів секретних служб (*Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii*) (стаття 7 Закону).

Також було прийнято Закон про політичні вироки та адміністративні заходи, застосовані в період з 6 березня 1945 року до 22 грудня 1989 року²⁵. Відповідно до статті 1 цього Закону політичним засудженням вважається будь-яке засудження, винесене судом у період з 6 березня 1945 року по 22 грудня 1989 року за дії, вчинені до 6 березня 1945 року або після цієї дати, які мали на меті протистояння тоталітарному режиму, встановленому 6 березня 1945 року. Закон також встановлює право осіб, які зазнали політичних репресій, або їхніх спадкоємців на отримання компенсації матеріальної та моральної шкоди (стаття 5).

Окрім того, законодавство Румунії передбачає механізми відновлення права власності та компенсацію за майно, яке було конфісковано під час комуністичного режиму. Зокрема, Закон про правовий режим майна, незаконно вилученого державою у період з 6 березня 1945 року до 22 грудня 1989 року²⁶ встановлює право колишніх власників або їхніх спадкоємців на реституцію майна в натуральній формі або, у разі неможливості такого повернення, на отримання компенсації за незаконно вилучене майно. З метою ефективного відновлення прав громадян, порушених комуністичним режимом, Законом визначено, що незаконним вилученням вважається, зокрема, конфіскація майна на підставі вироків, винесених за політичні злочини як прояв опозиції тоталітарній комуністичній системі (пункт b, частини 1 статті 2 Закону).

Із метою дослідження злочинів тоталітарного режиму в 2005 році відповідно до постанови уряду № 1724/2005²⁷ створено Інститут дослідження злочинів комунізму та пам'яті румунського вигнання (*Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*), який здійснює документування політичних репресій та сприяє притягненню винних осіб до відповідальності.

²⁴ Lege nr. 187/1999 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității ca poliție politică. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/20208>

²⁵ Lege nr. 221 din 2 iunie 2009 privind condamnările cu caracter politic și măsurile administrative asimilate acestora, pronunțate în perioada 6 martie 1945 - 22 decembrie 1989. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/106808>

²⁶ Lege nr. 10 din 8 februarie 2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate în mod abuziv în perioada 6 martie 1945 - 22 decembrie 1989. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/26680>

²⁷ Hotărâre nr. 1.724 din 21 decembrie 2005. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/81971>

Висновки

Офіційне визнання державою періоду окупації у власній історії є вагомим кроком у формуванні цілісної історико-правової позиції. Воно має не лише політико-правове, а й інституційне значення, оскільки сприяє відновленню історичної справедливості, зміцненню легітимності державних інститутів та утвердженню державного суверенітету.

Релевантним досвідом для України, на нашу думку, є досвід законодавчого врегулювання цього питання в державах-членах Європейського Союзу, які аналогічно Україні тривалий час перебували у складі СРСР.

Досвід держав-членів ЄС стосовно визнання цього періоду періодом окупації демонструє подібні підходи. Так, у *Литві, Латвії* спеціальними законами визначені не тільки періоди окупацій територій держав, а й наведені назви держав-окупантів – СРСР і нацистська Німеччина.

В *Естонії* спеціальним законом визначено лише період окупації держави й надано визначення, які держави є окупаційними. Але темпоральні межі, визначені законом як період окупації, збігаються з історичним періодом вторгнення на територію незалежної держави військ СРСР та нацистської Німеччини.

Відповідно до законодавства репресованим особам та особам, які прирівнюються до репресованих, відновлено їхні порушені майнові та немайнові права, оскільки згадані особи вважаються жертвами тоталітарних режимів (*Литва, Латвія, Естонія*).

Польща та Румунія не входили до складу СРСР як союзні республіки, однак у період 1944–1989 років перебували під політичним, військовим та ідеологічним впливом Радянського Союзу.

У *Польщі та Румунії*, так само як і *Литві, Латвії та Естонії* прийнято спеціальні закони, метою яких є засудження комуністичних режимів, дружніх до СРСР, та відновлення порушених прав осіб, які були репресовані, та осіб, які прирівняні до репресованих.

Із метою дослідження злочинів окупаційних і тоталітарних режимів у державах функціонують спеціальні державні установи, основним завданням яких є, зокрема, дослідження політики окупаційних періодів, збір інформації щодо рішень, ухвалених органами тоталітарних режимів (*Литва, Латвія, Естонія, Польща, Румунія*).

На нашу думку, цікавим є досвід *Естонії* щодо підготовки та видання Білої книги про втрати естонського народу внаслідок окупацій у 1940–1991 роках, для розробки якої парламентом було створено Державну комісію з розслідування репресивної політики окупаційних режимів.

Питання визнання перебування Української Радянської Соціалістичної Республіки у складі СРСР періодом окупації набуває особливої актуальності для переосмислення історичного минулого та утвердження національної ідентичності. Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році це питання набуло особливої гостроти. Сучасна збройна агресія актуалізувала необхідність глибшого переосмислення історичного досвіду, адже дозволяє простежити історичну тяглість імперської політики та її вплив на

українську державність. У цьому контексті відповідна оцінка радянського періоду стає не лише історичним питанням, а й питанням національної безпеки.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*